Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences
Sonbahar *Autumn* 2021, Sayı *Number* 28, 503-527
DOI:10.9775/kausbed.2021.028

Gönderim Tarihi: 09.07.2021 **Kabul Tarihi: 10.11.2021**

KARS HALILARINDA GÖRÜLEN FİGÜRATİF (HAYVAN/İNSAN) MOTİFLERİN İNCELENMESİ

An Analysis of Animal and Human Figures in Kars Carpets

Aslıhan TURAN
Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü,
aslihan_as@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2060-2175
Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Motifler toplumun kültürel yaşantısını, geçmişten günümüze taşıyan unsurlar olup, çeşitliliği ve zenginliği ile tarih boyunca gelişmiştir. Binlerce yıldan günümüze kadar uzanan motiflerin özel anlamları vardır. Bu motifler dokuma türünü dokuyucunun içinde bulundukları durumu, duygularını toplumsal statülerini, isteklerini ve beklentilerini ifade eden semboller şeklindedir. Özellikle halı ve düz dokumalarda kullanılan bazı motifler geçmiş dönemlerin kültürü ve coğrafi yaşantı tarzı hakkında bizi bilgilendirmeye yardımcı olmuştur. Figüratif motifler de Anadolu'da yaşamış birçok medeniyetin dini ve sosyal yaşantısı içinde kültürel bir değer olarak karşımıza çıkmıştır. Kars'ta farklı özellikte figüratif motif uyguladıkları halı dokumaları mevcuttur. Fakat Kars halıları ile ilgili yayın neredeyse hiç yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı; Kars merkez, merkeze bağlı köyler, ilçeleri ve ilçelere bağlı köylerinde eskiden dokunmuş ve günümüze ulaşmış halılarını belgeleyerek, bu halıların üzerinde görülen figürlü (hayvan/insan) motiflerin incelenmesi ve barındırdığı anlamları tespit etmektir.

Bu halılardan 71 ürün tespit edilmiş olup 25 adet üründe farklı figüratif motifler üzerinde çalışılmıştır. Bunlar sırasıyla, akrep, ejder, koçboynuzu, kuş, koyun, deve, kaz-kazayağı ve insan/elibelinde motiflerin kullanıldığı sonucuna ulaşılmış, fotoğraf ve bilgisayar çizimleriyle desteklenerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kars, El dokumacılığı, Halı, Figürlü Motifler*

Abstract

Motifs carry the cultural experiences of societies from the past to the present. These elements have developed with diversity and richness throughout history. Motifs of thousands of years have special meanings. They are the symbols which express the type of weaving, the conditions in which the weavers work, their emotions, social status, wishes and expectations. The motifs especially used in carpets and flat weavings inform us about the culture and geographical lifestyle of the past periods. Figurative motifs have been the cultural values in there ligious and social lives in many civilizations in Anatolia. In Kars region, there are many types of figurative motifs on carpets. However, the researches who carried out their researches on Kars carpets are very few. The present research aims at documenting the carpets woven in the past in central Kars, and surrounding villages in all its provinces, analyzing the animal and human figures on them, and determine their meanings.

The research includes 71 samples, 25 of which has various motifs: Scorpion, dragon, cleat, bird, sheep, camel, goose, goose foot and human/hands on hips figures. These figures have been photographed and drawn on computer aided softwares.

Keywords: *Kars, hand weaving, carpet, figurative motifs*

1. GİRİŞ

Kars ili, Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden birisidir. Doğal sınırları itibariyle Rusya, İran, Kafkasya ve Karadeniz havzası arasında stratejik bir noktada bulunmaktadır (Ural, Orat, Oran, Bingöl & Tüysüz, 2011, s.15). Kültürel yönden köklü temellere dayanan Kars, tarihi geçmişi MÖ 9000 yılına kadar uzanmaktadır. Aynı zamanda bu topraklar üzerinde birçok medeniyet hüküm sürmüş ve bunların izlerini günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır (Hurriyet, 2019).

Kars Doğu ile Batı arasında sınırda yer almaktadır. Ayrıca Anadolu'ya açılan bir kapı olarak görülmüştür. Bu sebeple, Urartular, Selçuklular, Ermeniler ve Osmanlılar döneminden beri ismi de 'kapı' anlamına gelen 'Kars' olmuştur (Yolculuk Terapisi, 2020). Anadolu'ya açılan kapı özelliği ve tarihi ipek yolu üzerinde bulunması nedeni ile farklı kültürlere ait izleri taşıyan zengin bir kültürel mirası görmek mümkündür. Bu kültürel mirasın önemli bir kolunu da çeşitli örnekleri ile dokuma yaygılar arasında en çok bilinen el dokuması halılar oluşturmaktadır.

Tür kültürünün güçlü verilerinden birini oluşturan geleneksel Türk sanatları içinde ayrı bir yeri olan el dokumacılığı, Orta Asya'dan günümüze kadar Türklerin en önemli becerileri arasında yerini almıştır. Ayrıca bulundukları her yerde dokumacılığa dair en güzel örnekleri sunmuşlar, zengin bir motif ve kompozisyon çeşitliliği de sağlamışlardır (Ortaç, 2010, s. 140).

Motifler, toplumların sosyo-kültürel yaşantılarının izlerini taşırlar ve ait oldukları toplumların yaşam şeklini ve örf-adetlerini yansıtırlar. En sade şekliyle motifler, ait oldukları toplumun kültürünü oluşturmaktadır (Sert & Susuz, 2018, ss. 155-174). Dokumalarda kullanılan motifler duyguların sembollerle ifadesi görevini üstlenmiştir (Er & Hünerel, 2012, s. 170). Halkın duygusunu, düşüncesini yansıtan motifler yalnızca dokumalarda süsleyici unsur olamamakla beraber; dokumaları gerçekleştiren kişilerin yaşam biçimleri ve coğrafyası hakkında bize mesajlar vermektedir. Örneğin hayvancılığın yoğun yapıldığı bölgelerde koyun, koçboynuzu, kaz vb. figüratif motifler kullanılmaktadır.

Figüratif motifler, kültürümüzde farklı anlam ve anlatımlarla yer almaktadır. Ayrıca zaman ve mekân farklılıklarına rağmen evrensellik özelliklerini de korumaktadırlar. Bazen olumlu anlamlar yüklenirken bazen de olumsuz anlamlar da yüklenebilmektedir (Akpınarlı & Üner, 2017, s. 646).

Hayvancılıkla uğraşan Türk boylarının bu bölgeye gelmesi, yöresel hammadde ile dokuma kültürünün de birleşimini oluşturmuştur (Mert, 2011, s.

287). Kars'ın iklim şartları, yöre insanının hayvancılıkla uğraşması ve kış aylarının uzun sürmesi sebebiyle halk el dokumacılığına önem verdiği gibi (Turan, 2020, s. 330) kullandıkları figürlü motiflerde bize yaşam biçimlerini ve bulundukları coğrafya hakkında da bilgi vermektedir.

Alan araştırmasında Kars'ta farklı figüratif motifler tespit edilmiş olup, bu motifler dokumanın zeminine, zemine yerleştirilen madalyonların merkezine, çevresine bordürlere, yan yana, üst üste veya karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Ayrıca dokumanın üzerinde genellikle birden çok figürlü motif kullanılmıştır. Kars'ta tespit edilen el dokuması halılarda en çok kullanılan figürlü motifler olarak; akrep, ejder, koçboynuzu, kuş, koyun, deve, kaz-kazayağı ve insan/elibelinde motiflerin kullanıldığını kaydedebiliriz.

Günümüzde Kars merkez, Arpaçay, Selim ve Sarıkamış ilçelerinde bazı kurum ve kuruluşların açtığı dokuma atölyelerinde halı dokuma yapılmaktadır. (Turan, 2020, s. 330). Ancak bu dokumalarda yöreye has bazı figüratif motif ve kompozisyon özellikleri göz önünde bulundurulmadan dokumalar da yapılmaktadır.

Bu çalışma, 2017-2021 yılları arasında Kars'ta yapılan alan araştırmasında, bu konuda yapılan çalışmalar incelenmiş, kaynak kişiler ile görüşmeler yapılarak bilgi alınmaya çalışılmış ve günümüzde faaliyet gösteren işletmelerden yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile şekillenmiştir. Ayrıca Kars'ta bulunan el dokuması halılarında yapılan incelemeler sonucunda yalnızca figürlü (hayvan/insan) motifler incelenerek Kars'ta eskiden dokunmuş ve günümüze kadar ulaşmayı başarmış halılarda yer alan motiflerden örneklerle konu desteklenecektir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın çalışma evreni olarak, Kars merkez, merkeze bağlı köyler, ilçe ve ilçelere bağlı köylerinde saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bölgede 71 ürün tespit edilmiş olup, yalnızca 25 ürün farklı figüratif motif özelliklerini yansıtan el dokuması halı örnekleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, bölgede dokunan halılar fotoğraflar ile belgelenmiş, bunlar üzerinde yer alan figürlü motifler incelenmiş, yöredeki ve kaynaklardaki farklı açılardan incelenen anlamları gözlenmiştir. Bu dokumalarla ilgili bilgiler, yöre insanıyla, bu işle uğraşan kaynak kişiler ile birebir görüşmeler yapılarak bilgiler alınmaya çalışılmış, günümüzde faaliyet gösteren işletmelerden yararlanılmış ve elde edilen veriler kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalardaki bu bilgiler fotoğraf ve motif çizimleriyle desteklenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Akrep Motifi

Akrep yeryüzündeki en eski hayvanlarından biridir. Ölümcül sokmaları nedeniyle kurak bölgelerde yaşayan insanlar için korkutucu bir durum oluşturmuştur (Diler & Gallice, 2018, s. 176). Bu nedenle Anadolu dokumalarında kullanılan ve sembolik olarak şeytanın ruhunu temsil eden akrep motifi, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunma amacıyla kullanılan motiflerden birisidir (Erbek, 2002, s. 154). Anadolu'da halk arasında halı ve düz dokuma yaygılarda akrep figürü çok kullanılan bir motif olup, halk akrep motifinin halıyı koruduğu düşüncesine sahiptir (Deniz, 2005, s. 91).

Kars halılarında en fazla görülen hayvan figürleri arasında akrep motifi, çoğunlukla halının orta sahasında bazen dörtgen madalyon şeklinde, bazen de madalyonun içinde, çevresinde ve bordür (yelen) kısımlarında yer almaktadır. Ayrıca bölgede tespit edilen halılarda zemine yerleştirilen madalyonların her iki tarafının yukarı doğru yükselen kısımları akrep motifi ile tamamlandığı örneklerde sıkça görülmektedir.

Yapılan saha çalışmasında, Kars merkezde tespit edilen dikdörtgen madalyonlu halı 165x210 cm. ölçülerinde, yaklaşık 20-25 yıllık olan bir yolluk halısıdır (Fotoğraf 1). Halının merkezi dikey eksen boyunca 3 tane iç içe geçmiş ejderha motifi ile dörtgen madalyonlu desen özelliği taşımaktadır. Zemininde her biri iç içe geçmiş ejderha/akrep (Çizim no:1) ya da bazı köylerde 'kuyrumlu göl' olarak adlandırılan madalyonların ortasına farklı renklerde akrep motifi yerleştirilmiştir (Çizim no:2). Feray Temel'in (Temel, 2020) vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda, dörtgen madalyonlar çengel motifleri ile çevrelendiği için Kars merkez de ve ilçelerine bağlı bazı köylerinde bu halılar 'çengelli halı' olarak da adlandırılmaktadır (Turan, 2020, s. 334).

Fotoğraf 1: Dörtgen Madalyonlu Halı (Fotoğraf: Feray Temel)

Çizim No:1 Akrep/Ejder/ Çengelli Kuyrumlu Göl

Çizim No 2: Akrep

Akrep motifinin kullanıldığı bir diğer dokuma ise, Arpaçay ilçesine bağlı Polat köyünde tespit edilmiştir (Fotoğraf 2). Yaklaşık 40 yıllık olduğu bilinen bu ürün 168x265 cm ebatlarında yer yaygısıdır. Dokumanın merkezine geometrik desenli iki madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonun merkezine (Çizim no:2), madalyonların her iki tarafının yukarı doğru yükselen kısımlarına (Çizim no:3) ve madalyonun çevresine (Çizim no:4) serbest bir şekilde akrep motifleri yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 2: Sekizgen Göllü (Madalyon) Halı

Çizim No 3: Akrep

Çizim No 4: Akrep

Araştırmada, Kars'ın Selim ilçesinde tespit edilen, 'Lezgi Kazak' olarak bilinen bu halı yaklaşık 55-60 yıllık olup 120x170 cm ölçülerine sahip olan bir yer yaygısıdır (Fotoğraf 3). Dokumanın geniş bordüründe krem zemin üzerinde eşit aralıklarla kahverengi akrep motifi sıralanmıştır (Çizim no:5).

Fotoğraf 3: Kars 'Lezgi Kazak' Halısı

Çizim No 5: Akrep

Araştırmada, Kars'ın Karahan ilçesinde tespit edilen Koç köyünde dokunmuş, sekizgen göllü (ejderha motifli) halı olarak bilinen bu ürün yaklaşık 10 yıllık olup 133x191 cm ölçülerine sahip bir yer yaygısıdır (Fotoğraf 4). Halının merkezi dikey eksen boyunca iki sekizgen göllü (ejderha) motifi yerleştirilmiş olup, yörede en fazla görülen kompozisyon özelliği ile madalyonun yukarı ve aşağı doğru yükselen kısımları akrep motifi ile tamamlanmıştır (Çizim no:6).

Fotoğraf 4: Sekizgen Göllü (Ejderha Motifli) Halı

Çizim No 6: Akrep

Araştırmada, Kars merkezde tespit edilen sekizgen madalyonlu halı Kars ili Arpaçay ilçesinde dokunmuştur. Yaklaşık 30 yıllık olan bu ürün 150x285 cm ölçülerde yer yaygısıdır (Fotoğraf 5). Dikdörtgen şekilli halının merkezine sekiz köşeli madalyon yerleştirilmiş olup, etrafı akrep motifi ile bezenmiştir (Çizim no:7). Ayrıca madalyonun iki başında kahverengi zeminli basamaklı üçgen oluşturulmuş, içi krem renkte akrep motifi yer almaktadır (Çizim no:8).

Fotoğraf 5: Sekizgen Göllü (Ejderha Motifli) Halı

Çizim No 7: Akrep

Çizim No 8: Akrep

3.2. Ejder Motifi

Çin mitolojisine ait olduğu bilinen ejder figürü, Türk mitolojisinde de yer almaktadır. Bu hayvan, Türkler için eskiden huzurun, bereketin, gücün ve kuvvetinin sembolü olarak kabul edilmektedir. Ön Asya kültürüyle ilişki kurulduktan sonra bu anlamları etkisini kaybederek alt edilen kötülüğün sembolü olarak yorumlanmıştır. Aynı zamanda Çin'de imparatorluk sembolü olarak bilinen ejderha, Türkleri bu noktada etkileyerek, Türk hayvan takviminde de yıl sembolü olarak kullanılmıştır. Ejder motifinin kullanımı İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir (Çoruhlu, 1999a, s. 141). Böylece Orta Asya Türk gelenekleri ile İslami kültürün figür anlayışı, Anadolu dokumlarındaki figür sanatının gelişiminde etkili olmuştur. Ejder figürü de, bu gelişim çizgisinde, Anadolu'yu özgü bir karakter kazanmıştır (Deniz, 2000, s. 192).

Orta Asya'da ejder figürü gece ve gündüzün oluşumunda, mevsimlerin değişiminde, kötülük, sağlık, kahramanlık sembolü olarak kullanılmıştır (Balcı, 2012, s. 47). Anadolu-Türk sanatında ise, mimari eserlerde süsleme unsuru olarak kullanılmasından mezar taşına kadar, birçok yerde kullanılan bu motif, ahşap, maden, alçı, çinide de görülmektedir.

Bunların dışında halı ve düz dokuma yaygılarda stilize edilerek uygulanmış olup, bolluğun, bereketin, sağlığın ve şifanın sembolü olarak bilinmektedir (Yılmaz, 2015, s.157). Türk kültüründe genellikle mitolojik bir motif olarak bilinen ejder motifi, Anadolu-Türk halı ve düz dokumalarında geometrik bir madalyon içinde veya serbest şekilde yerleştirilmiştir (Deniz, 2010, s. 58).

Ejderha motifi, Kafkas halılarının 16. Yüzyıldan itibaren geliştirdiği en önemli grubu olan, ejder halılarının esas motifidir (Akpınarlı & Üner, 2017, s. 637). Kars bölgesi, kültürel ve sanatsal açıdan Kafkasya bölgesinin Anadolu'daki uzantısı şeklindedir. Ayrıca farklı kültürlerin birleştiği bir konumda (MEGEP, 2009, s.11) olduğu için Kafkasya bölgelerinden Anadolu'ya göç eden halk halıcılık sanatını da bütün orijinalliğiyle Anadolu'ya taşımış ve icra etmeye devam etmişlerdir (Turan, 2020, s. 331). Bu guruptaki halılar 'ejderha desenli' olarak bilinen 'sekizgen madalyonlu (göllü)' halılardır (Kars Yıllığı, 1999, s. 272). Merkezden dışarı doğru genişleyen bir motif anlayışı vardır. Ejder figürünün kullanıldığı bu tarz örnekler, daha çok Kars merkez ve köyleri, Arpaçay, Akyaka ilçeleri ve köylerinde görülmektedir.

Kars halılarında en fazla görülen hayvan figürleri arasında ejder figürü çoğunlukla halının orta zeminin de eşkenar dörtgen, sekizgen madalyon şeklinde bazen de madalyonun iki ya da dört köşesinde yer almaktadır. Tüm bu halılarda ejderha figürü canlılığı ile dikkat çekmektedir.

Yapılan saha çalışmasında sekizgen göllü (ejderha motifli) olarak bilinen madalyonlu halı Kars ili Arpaçay ilçesinde dokunmuş olup, Kars merkezde tespit edilmiştir. Yaklaşık 10 yıllık olan bu ürün 140x210 cm. ölçülerde, yer yaygısıdır (Fotoğraf 6). Halının merkezi dikey eksen boyunca iki sekizgen madalyonlu (göllü) ejderha motifi yerleştirilmiştir (Çizim no:9). Ayrıca sekizgen madalyonların iki köşesi de ejderha motifleri ile bezenmiştir (Çizim no:10).

Fotoğraf 6: Sekizgen Göllü (Ejderha Motifli) Halı

(Fotoğraf: Feray Temel)

Çizim No 9: Sekizgen Madalyon İçerisine Yerleştirilmiş Ejderha

Çizim No 10: Ejder

Araştırmada, Kars merkezde tespit edilen sekizgen göllü (ejderha motifli) dikdörtgen şekilli halını n merkezine sekiz köşeli ejderha madalyon yerleştirilmiştir (Fotoğraf 5). Dokumanın köşeleri üçgen formunda kahverengi zemin üzerine çift başlı ejderha motifi yerleştirilmiştir (Çizim no:11). Kars halılarında görülen çift başlı ejder figürü, çoğunlukla zemin içerisinde madalyonların çevresinde olduğu tespit edilmiştir. Bazen bu motif dokumanın geniş bordüründe de görülmektedir. Ayrıca çift başlı ejder figürü Kars'ın Arpaçay ilçesi ve köylerinde üretilen halılarda daha sıklıkla kullanıldığı bilgisine ulaşılmıştır.

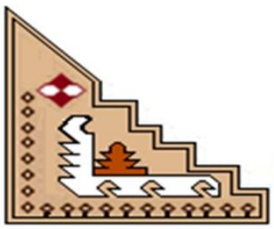

Çizim No 11: Çift Başlı Ejderha

Çift başlı ejder motifinin kullanıldığı diğer bir dokuma ise Kars merkeze bağlı, çağlayan köyü Çağlayan camide tespit edilmiştir. Kenarları üçgenlerle çevrili geometrik desenli madalyonlu halı 160x230 cm ölçülerine sahip, yaklaşık 15 yıllık bir yer yaygısıdır (Fotoğraf 7). Bülent Yıldız'ın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda bu dörtgen madalyonlu halılar yörede 'koltuklu şirvan' olarak bilinmektedir (Yıldız, 2020). Halının merkezi dikey eksen boyunca bordo zemin üzerine etrafı üçgenlerle çevrili iki adet ard arda aynı desenli madalyon hâkim olup, madalyonun köşeleri basamaklı üçgen şekilde madalyonun yarısı yerleştirilmiştir. Madalyonun içerisi ejderha/ejderha ayağı motifi ile bezenmiştir (Çizim no:12). Kars'ta bu tarz kullanılan ejder motifine, 'ejderha ayağı' da denilmektedir. Ayrıca bölgede üçgen formda madalyonun içine yerleştirilmiş ejder/ejderha ayağı motifi çoğunlukla 'koltuklu şirvan' olarak bilinen halılarda görülmektedir. Orta sahanın yanında bulunan ikinci geniş bordürde ise beyaz zemin üzerine birbirini takip eden çift başlı ejder motifi yerleştirilmiştir (Çizim no:13).

Fotoğraf 7: Üçgenlerle Çevrili Geometrik Madalyonlu Halı (Koltuklu Şirvan)

Çizim No:12 Ejder/Ejderha Ayağı

Çizim No: 13 Çift Başlı Ejder Desenli

Araştırmada, sekizgen madalyonlu halı Kars ili Susuz ilçesine bağlı İnce Pınar köyünde tespit edilmiştir. Yaklaşık 25 yıllık olan bu ürün 161x344 cm ölçülerde yer yaygısıdır (Fotoğraf 8). Halının merkezi dikey eksen boyunca kahverengi zemin üzerine iki adet sekizgen madalyon ard arda yerleştirilmiştir. Madalyonun zemin rengi bordo renk olup, içerisine ejder motifleri yerleştirilmiştir (Çizim no:14). Songül Minga'nın vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda bu figür yörede 'kıvrımlı dal' olarak da söylendiği bilgisini vermiştir (Minga, 2020).

Fotoğraf 8: Sekizgen Madalyonlu Halı

Çizim No 14: Ejder/Kıvrımlı Dal

3.3. Koçboynuzu Motifi

Koçboynuzu motifi kökeni Anadolu'da tarih öncesi dönemlere dayanmaktadır ve ilk olarak boynuzlu hayvanların mağara duvarlarına asıl çizimleri yapılmıştır (Sinemoğlu, 1984, s. 422). Erkeklik göstergesi olan koçboynuzu motifi, çeşitli stilizasyonları ile tasarlanarak erkeklerin üretkenliğini, kahramanlığını, verimliğini ve kuvvetini sembolize etmektedir. Anadolu kültüründe ana tanrıçadan sonra ya da onunla birlikte kullanılan bir motiftir. Boynuz sembolü insanlık tarihinde gücü temsil etmektedir (Er & Sarıkaya, 2012, ss. 169-172).

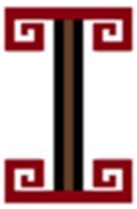
Kars halılarında en fazla görülen hayvan figürleri arasında koçboynuzu

motifi, çoğunlukla halının orta zemininde serbest bir şekilde, madalyon içerisinde ya da karşılıklı gelecek şekilde yer almaktadır. Dokumanın bordür kısımlarında ise, yan yana sıralanmış şekilde olduğu gözlemlenmiştir.

Yapılan saha çalışmasında, Kars Akyaka ilçesine bağlı Karahan köyünde tespit edilen geometrik desenli madalyonlu halı (koltuklu Şirvan), 177x245 cm. ölçülere sahiptir (Fotoğraf 9). Halıların asıl şemasında, dört üçgenle çevrili geometrik desenli madalyonlar görülmektedir. Yaklaşık 30 yıllık olan bu halı bir yer yaygısıdır. Halının merkezi dikey bir şekilde bordo zemin üzerine etrafı üçgenlerle çevrili (sekiz köşeli yıldız) iki adet ard arda aynı desenli madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonların İçerisine karşılıklı gelecek şekilde (Motif çizim no:15) ve en dıştaki dar bordürde kırmızı zemin üzerine koçboynuzu (Motif çizim no:16) motifleri yerleştirilmiştir (Turan, 2020, s. 334). Diğer bir dokuma ise Akyaka ilçesinin Tomarlı köyünde tespit edilmiş olup, Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Tomarlı köyünde dokunmuştur. Yaklaşık 10-15 yıllık olarak bilinen yer yaygısı 150x206 cm ölçülerindedir (Fotoğraf 10). Dikdörtgen şekilli halının merkezi bordo renk olup zemin üzerine karşılıklı gelecek şekilde koçboynuzu motifi yerleştirilmiştir (Motif çizim no: 17,18,). Yörede bu motif 'kuyrum' olarak da bilinmektedir (Taşcı, 2020). Dokumanın en içte birinci ve en dışta bulunan bordür zemini yeşil olup, üzeri koçboynuzu motifi ile bezenmiştir (Motif çizim no:19).

Fotoğraf 9: Üçgenlerle Çevrili Geometrik Desenli Madalyonlu Halı (Koltuklu Şirvan)

Çizim No 15: Koçboynuzu

Çizim No 16: Koçboynuzu

Fotoğraf 10: Geometrik Desenli Halı

Çizim No 17: Koçboynuzu/ Kuyrum

Çizim No 18: Koçboynuzu

Çizim No 19: Koçboynuzu

Koçboynuzu motifinin kullanıldığı diğer bir dokuma ise Kars merkeze bağlı Çağlayan köyü Çağlayan caminde tespit edilmiştir (Fotoğraf 11). 150x206 cm ölçülerinde halı seccadedir. Halının merkezi bordo renk olup dörtgen madalyon içerisinde bulunan sekiz köşeli yıldız motifinin merkezine koçboynuzu motifi yerleştirilmiştir (Motif çizim no:20). Çağlayan caminde bulunan diğer sekizgen (göllü) madalyonlu halı ise, 121x182 cm ölçülerinde yer yaygısıdır (Fotoğraf 12). Halının zemini bordo renk olup, sekizgen madalyonların köşeleri koçboynuzu motifi ile bezenmiştir (Motif çizim no:21).

Fotoğraf 11: Halı Seccade

Çizim No 20: Koçboynuzu

Fotoğraf 12: Sekizgen (Göllü) Madalyonlu Halı

Çizim No 21: Koçboynuzu

Kars Arpaçay ilçesine bağlı Akçakale köyünde tespit edilen geometrik desenli madalyonlu halı 145x340 cm. ölçülere sahiptir (Fotoğraf 13). Yaklaşık 20 yıllık olan bu halı bir yolluk halısıdır. Dikdörtgen şekilli halının merkezi dikey eksen boyunca geometrik madalyon ard arda yerleştirilmiştir. Madalyonların merkezinde koçboynuzu motifi hâkimdir (Motif çizim no:22).

Fotoğraf 13: Geometrik Madalyonlu Yolluk Halı

Çizim No 22: Koçboynuzu

3.4. Kuş Motifi

Türk dokuma sanatında önemli bir yeri olan kuş motifi bazen mutluluk, sevgi (Erbek, 2006, s. 190) bazen de, Anadolu'da kuşun içinde bir ruhun bulunduğuna ve ölen bir kişinin ruhunu sembolize ettiği düşünülmektedir (Eyüboğlu, 1998, s. 284).

Türk dokumalarında çeşitli anlamlar ifade eden kuş; Orta Asya inancına göre, ölünün ruhunun kuş gibi göğe yükseldiğine; Asyalılar ise, kutsal hayvan olarak gördükleri kuşların yardımıyla doğduklarına, öldüklerinde ise tekrar onların yardımıyla yeniden doğduklarına inanmaktadırlar (Ateş, 2012, s. 156). Aynı zamanda gücü, kuvveti, sevinci, uzun bir yaşamı ve haber beklentisini ifade etmektedir (Akpınarlı, 2011, s. 25).

Kars halısının bordüründe görülen stilize kuş figürü, kanatları iki yana doğru açılmış sade bir şekilde yan yana sıralanmış şekli ile görülmektedir. Dokumanın zeminde bulunan kuş motifi ise, madalyonun içinde veya çevresinde çoğunlukla serbest bir şekilde yerleştirilmiştir.

Yapılan saha çalışmasında, Kars merkeze bağlı çağlayan köyü Çağlayan camide tespit edilmiştir. Dokuma tek madalyonlu olup, desen özelliği köşe göbek tarzında olan bu halı 200x329 cm ölçülerinde bir yer yaygısıdır (Fotoğraf 14). Yaklaşık 50 yıllık olan halının merkezi dikey eksende bordo zemin üzerine tek madalyon hâkimdir. Madalyonun zemini siyah olup sekizgen madalyon yerleştirilmiştir. Bu madalyonların çevresi kanatları iki yana doğru açılmış kuş motifi ile bezenmiştir (Motif çizim no:23). Saha çalışmasında tespit edilen diğer bir dokuma ise Çağlayan camide 178x246 cm ölçülerinde bir yer yaygısıdır (Fotoğraf 15). Sekizgen madalyonlu (ejderha motifli) halının birinci ve üçüncü bordüründe farklı renklerde ard arda sıralanmış kuş motifi bulunmaktadır (Motif çizim no:24). Bölgede bu motif, ‘kuş’ ya da ‘çatak kuyrum’ olarak bilinmektedir.

Fotoğraf 14: Madalyonlu Halı

Çizim No 23: Kuş

Fotoğraf 15: Sekizgen Göllü (Ejderha Motifli) Halı

Çizim No 24: Kuş/Çatak Kuyrum

Kuş motifinin kullanıldığı diğer bir dokuma ise Arpaçay ilçesinin Tomarlı köyünde, Tomarlı caminde tespit edilmiştir (Fotoğraf 16). Yörede koltuklu Şirvan olarak adlandırılan 206x150 cm ölçülerinde yer yaygısıdır. Halının merkezi dikey eksen boyunca bordo zemin üzerine iki tane sekizgen madalyon hâkim olup, bu madalyonların çevresi kuş/kuşkanadı motifi ile bezenmiştir (Motif çizim no:25). Bölgede 'kuş' ya da 'kuşkanadı' olarak bilinmektedir.

Fotoğraf 16: Koltuklu Şirvan Halısı

Çizim No 25: Kuş/Kuş Kanadı

Diğer bir dokuma ise Kars merkez Vaizoğlu caminde tespit edilmiştir. Kars madalyonlu halı 90x147 cm ölçülerinde bir yer yaygısıdır (Fotoğraf 17). Halının merkezi dikey eksen boyunca bordo zemin üzerine iki tane sekizgen madalyon hâkim olup, bu madalyonun zemininde yukarı ve aşağı doğru yükselen kısımda karşılıklı gelecek şekilde stilize edilmiş kuş motifleri hâkimdir (Motif çizim no:26).

Fotoğraf 17: Madalyonlu Halı

Çizim No 26: Kuş

3.5. Koyun Motifi

Koyun, eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurban anlamına gelmektedir. Ayrıca, Türk Hayvan Takvimi'nde yıl sembollerinden biri olan koyun, barışı, sakinliği, huzuru, bolluğu ve bereketi temsil etmektedir (Çoruhlu, 1999b, ss. 171-174).

Geçimini yaylacılık yaparak sağlayan bir insan için önemli bir hayvan olan koyun, Orta Asya Türk inancında kutsal bir hayvan olarak bilinmektedir. Halı ve düz dokumalarda koyun figürü gerçek şekilleri ile ifade edilmektedir (Deniz, 2005, ss. 91-92).

Koyun yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahip olan Kars'ta bu figür, dokumalarda da gerçek şekilleri ile yerini almıştır. Kars halılarında koyun figürü, çoğunlukla halının zemininde serbest bir şekilde ve orta sahada bulunan madalyonların içerisine yerleştirilmiş örnekleri tespit edilmiştir.

Araştırmada koyun figürünün kullanıldığı dokuma Kars merkeze bağlı Çağlayan köyünde Çağlayan caminde tespit edilmiştir. 108x22 cm ölçülerde yolluk halısıdır (Fotoğraf 18). Dikdörtgen şekilli halının merkezi dikey eksen boyunca dört adet altı köşeli geometrik madalyon ard arda yerleştirilmiştir. Koyun figürü madalyonun dışına yerleştirilmiştir (Motif çizim no:27).

Fotoğraf 18: Kars Merkez Çağlayan Yolluk Halısı

Çizim No 27: Koyun

Araştırmada, Kars merkezde tespit edilen geometrik altıgen madalyonlu

halı Kars ili Akyaka ilçesine bağlı Geçit köyünde dokunmuş olup, Karahan köyünde tespit edilmiştir. Yaklaşık 80 yıllık olduğu bilinen bu ürün 135x405 cm ölçülerde yolluk halısıdır (Fotoğraf 19). Halının merkezi dikey eksen boyunca siyah zemin üzerine iki adet altı köşeli geometrik madalyon ard arda yerleştirilmiştir. Koyun motifleri farklı renklerde olup zeminde, madalyonun çevresinde görülmektedir (Motif çizim no:28).

Fotoğraf 19: Geometrik Altıgen Madalyon Halı

Çizim No 28: Koyun

3.6. Deve

Deve, Türk mitolojisinde Alplik sembolü olarak bilinen bir hayvandır. Dede Korkut hikâyelerinde kahramanın yendiği develer, kuvvetin sembolü şeklindedir (Ögel, 1995, s. 547). Kuvvetin bir sembolü olan deve figürü Kars dokumalarında da yerini almıştır. Araştırmada bu figürün bulunduğu dokumalar çok fazla olmasa da, tespit edilen dokumaların yalnızca orta sahasında görülmektedir.

Araştırmada deve figürünün kullanıldığı (Fotoğraf 10) dikdörtgen şekilli halının merkezi bordo renk olup, zeminin köşeleri deve figürü ile bezenmiştir (Motif çizim no:29).

Çizim No 29: Deve

3.7. Kaz ve Kazayağı

Erkeklik, evlilik ve başarının sembolü olan kaz, Türklerde beyliği temsil etmiştir (Çoruhlu, 1999b, ss. 174-178). Kaz yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahip olan Kars'ta bu figür, dokumalarda da gerçek şekli ile yerini almıştır. Kaz figürü çoğunlukla dokumanın orta sahasında veya madalyonların çevresinde görülmektedir. Kars halılarında görülen kazayağı motifi ise, çoğunlukla halının bordür kısmında yan yana sıralanmıştır. Zeminde ise tek tek madalyonların köşelerinde veya zeminde dördü bir arada kullanılmaktadır.

Araştırmada kaz figürünün kullanıldığı sekizgen madalyonlu halı Kars ili Sarıkamış ilçesinde dokunmuş olup, Kars merkezde tespit edilmiştir. Yaklaşık 30-40 yıllık olduğu bilinen bu ürün 165x270 cm. ölçülerde, duvar halısıdır (Fotoğraf 20). Dikdörtgen şekilli halının merkezi bordo olup, yalnızca tek kaz figürü madalyonun dışına yerleştirilmiştir (Motif çizim no:30).

Fotoğraf 20: Sekizgen Madalyonlu Duvar Halısı

Çizim No 30: Kaz

Kaz figürünün kullanıldığı diğer bir örnek, halı yastık Kars ili Sarıkamış ilçesinde dokunmuş olup, Kars merkezde tespit edilmiştir. Bu ürün 50x91 cm. ölçülerdedir (Fotoğraf 21). Dikdörtgen şekilli halı yastığın tek bordürü olup, kazayağı motifi farklı renklerde yan yana aynı yönde sıralanmıştır (Motif çizim no:31).

Fotoğraf 21: Halı Yastık

Çizim No 31: Kazayağı

3.8. İnsan/Elibelinde Motifi

İnsan düşünmenin ve yaratıcı zekânın sembolüdür. Düşünen ve üreten bu güçlü varlığın betimlemesi olan insan motifi, çağlar boyu simgesel anlatım yolu ile günümüze kadar ulaşan bir sembol olmuştur (Erbek, 2002, s. 60). Erken dönem Türk topluluklarında insan figürü kullanımı sıkça karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca farklı coğrafyalarda, farklı zamanlarda ve farklı dinleri kabul etmiş olan Türklerde kullanılan bu figürleri konu ve biçim bakımından da benzerlik göstermektedir (Akpınarlı & Üner, 2017, s. 644; Erkan, 2010, s. 1218).

Elibelinde motifi ise, sadece doğurganlığı değil, bunun yanında uğurun, bereketin, mutluluğun ve kısmetin de sembolü olmuştur. İlk insanlar ana tanrıçalara tapıyorlardı ve erkeğin üremedeki biyolojik rolü anlaşılmadığı için, sadece dişilerin insan yavruladığını görüyorlardı. Bu yüzden kutsal mekânlarda görülen o dönemlere ait heykellerin tümü bereket tanrıçası olan küçük kadın heykelcikleridir (Erbek, 2002, s. 60).

Erken Anadolu uygarlıkları halkları, kadını, doğurma yetisi nedeni ile tanrıçalaştırması, bugünkü dokumalarda kullanılan elibelinde motifi, ana tanrıça ile ilgili inancın kültürel mirası olarak günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Araştırmada Kars halılarında görülen insan figürleri arasında elibelinde motifi çoğunlukla halının zemininde, orta sahada bulunan madalyonların içinde ve çevresinde görülmektedir. Ayrıca madalyonların yukarı doğru yükselen kısımları insan/elibelinde motifi ile tamamlanan örnekleri de bulunmaktadır.

Araştırmada dikdörtgen şekilli halının merkezinde bulunan sekiz köşeli madalyonun her iki ucu yukarı doğru yükselen kısmı insan/elibelinde motifi (Fotoğraf 5) ile tamamlanmıştır (Motif çizim no:32).

Çizim No 32: Elibelinde

Yapılan saha çalışmasında, Kars merkeze bağlı çağlayan köyü, Çağlayan camisinde tespit edilen sekiz köşeli madalyonlu (semaver) halı 115x136 cm ölçülerine sahip bir yer yaygısıdır (Fotoğraf 22). Halının merkezi dikey eksen boyunca krem zemin üzerinde madalyon hâkimdir. Madalyonun iki ucu, yukarı doğru yükselen kısmı elibelinde motifi ile tamamlanmıştır (Motif çizim no:33).

Fotoğraf 22: Madalyonlu Halı

Çizim No 33: Elibelinde

Araştırmada (Fotoğraf 4) halının merkezi dikey eksen boyunca iki sekizgen göllü (ejderha) motifi yerleştirilmiş olup, içerisinde karşılıklı duran insan/elibelinde motifi hâkimdir (Motif çizim no:34).

Çizim No 34: İnsan/Elibelinde

Kars Arpaçay ilçesine bağlı Tomarlı köyünde tespit edilen geometrik desenli madalyonlu (Kars Adler) halı 164x256 cm. ölçülere sahip yer yaygısıdır (Fotoğraf 23). Dikdörtgen şekilli halının merkezi dikey eksen boyunca geometrik madalyon ard arda yerleştirilmiştir. Madalyonların merkezinden yukarı doğru yükselen kısmı insan/elibelinde motifi ile tamamlanmıştır (Motif çizim no:35). Ayrıca madalyonların dört köşesi insan/elibelinde motifi ile bezenmiştir (Motif çizim no:36).

Fotoğraf 23: Kars Adler Halı

Çizim No:35 İnsan

Çizim No 36: İnsan

Araştırmada insan figürünün kullanıldığı dokuma Kars Arpaçay ilçesine bağlı Tomarlı köyünde tespit edilmiştir. Geometrik desenli madalyonlu halı 175x260 cm. ölçülere sahip yer yaygısıdır (Fotoğraf 24). Halının merkezi dikey eksen boyunca iki geometrik madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonların merkezinden yukarı doğru yükselen kısmına farklı renklerde insan/elibelinde motifi yerleştirilmiştir (Motif çizim no:37).

Fotoğraf 24: Geometrik Madalyonlu Halı

Çizim No 37: İnsan/Elibelinde

İnsan figürünün kullanıldığı diğer dokuma ise Kars merkezde tespit edilmiş olup, 184x268 cm. ölçülere sahip yer yaygısıdır (Fotoğraf 25). Halının merkezi dikey eksen boyunca iki geometrik madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonların her iki ucu insan/elibelinde motifi ile tamamlanmıştır (Motif çizim no:38).

Fotoğraf 25: Yer Yaygısı Halı (Aras, 2020)

Çizim No 38: İnsan/Elibelinde

4. SONUÇ

Anadolu coğrafyasının her yerinde olduğu gibi Kars halılarında kullanılan figürlü motiflerin süsleme unsuru olarak kullanılmasının yanı sıra, yöre insanının duygu, düşünceleri ve yaşamları hakkında bize bilgi vermektedir. Böylece bu motifler ve farklı kompozisyon özellikleriyle geçmiş ile günümüz arasında önemli bir kültürel bağı da oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında Kars merkez, merkeze bağlı köyler, ilçeleri ve ilçelere bağlı köylerinde tespit edilen, 25 farklı figüratif (hayvan/insan) motif

özelliğine sahip Kars halı örneği incelenmiştir. Yapılan saha çalışması sonucunda, bu halılarda görülen figüratif motiflerin çeşitliliği bakımından zengin bir uygulama alanına sahip olduğu ve tespit edilen halılarda görülen figüratif motiflerin incelenmesi sonucunda, akrep, ejder, koçboynuzu, kuş, koyun deve, kaz, kazayağı ve insan/elibelinde motiflerin kullanıldığı gözlemlenmiştir.

İncelenen bu örneklerde kullanılan figürlü motif özellikleri açısından değerlendirildiğinde, bölgede hayvancılığın yaygın olması sebebi ile yöre insanının dokumalarına yansıttıkları figürlü motifler, koçboynuzu, koyun, kaz ve kazayağı motifleri olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Kars'ta daha eski tarihli halılarda görülen figüratif motif özelliklerinin çok daha zengin olduğu; fakat daha erken tarihli (yaklaşık 5-10 yıllık) halılarda ise en çok kullanılan figüratif motifler olarak; akrep, ejder, koçboynuzu, kazayağı ve insan /elibelinde motifleri olarak kaydedebiliriz. Ancak Kars ve çevresinin karakteristik özelliğini yansıtan desenli halılar olarak bilinen, ejderha motifli sekizgen madalyonlu 'ejderha göllü' halılar ve bu halılarda kullanılan ejder figürü, günümüz dokumalarında da figürlü motif ve kompozisyon özelliklerine bağlı kalınarak yapıldığı tespit edilmiştir.

Günümüzde Kars merkez, Arpaçay, Selim, Sarıkamış ve Akyaka ilçelerinde Halk eğitimin ve özel kurumların desteklediği kurslarda azda olsa halı dokuma yapılmaktadır. Ancak bu dokumalarda bölgeye özgü bazı figüratif motif ve kompozisyon özellikleri göz önünde bulundurulmadan dokumalar yapılmaktadır. Ayrıca Kars halıları ve bu halılarda görülen figüratif motifler ile ilgili yayın bulunmamaktadır. Bu nedenle bu ürünler belgelenerek, koruma altına alınması, tanıtılması ve bu çalışmada ulaşılacak sonuçların başka araştırmacılar için de kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

Kars el dokuması halılarında görülen figüratif motifler, dokunduğu yerin coğrafi koşulları, toplumsal ve değer yargılarını, dokuyucunun duygu, düşüncesi ile estetik anlayışını ifade etmesi nedeni ile birer belge niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırmalar, incelemeler ve değerlendirmeler ile figüratif (hayvan/insan) motiflerin incelenmesi, özellikle günümüzde farklı teknik ve malzemelerle kullanım alanlarına yönelik yeni üretim ve tasarımlar yapılması ve bu ürünlere pazar sağlanması hedeflenmektedir.

5. KAYNAKLAR

Akpınarlı, H. F. (2011). Osmanlı dokumalarında kuş motifinin incelenmesi. *Ciepo-18 Erken-Osmanlı Ve Osmanlı Araştırmaları, Uluslararası Komitesi,* 15. 25-30 Ağustos 2008, s. 23-36, Edirne.

Akpınarlı, F. & Üner, İ. (2017). İç Anadolu bölgesi halılarında görülen figüratif sembol ve motifler. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Der*gisi, 20, s. 630-651.

Aras, A. (2020). Fotoğraf 25, Kars-Merkez.

Ateş, M. (2012). *Mitolojiler ve semboller "ana tanrıça ve doğurganlık"*. İstanbul.

Balcı, N. (2012). Türk halı sanatında mitolojik kaynaklı bazı motifler. *Halı, Düz Dokuma, Kumaş, Giyim, Kuşam ve İşleme Sanatları Dergisi*, 8, s. 38-51.

Çoruhlu, Y. (1999a). Türk sanatında görülen hayvan figürleri. *III. Türk Kültürü Kongresi*, C.3, 3. Basım, S. 243-257.

Çoruhlu, Y. (1999b).Türk mitolojisinin Abc'si. İstanbul. ss. 171-174.

Deniz, B. (2000). Tekstil ürünlerini saklamada kullanılan halı ve düz dokumalar. *Sanat Dergisi*, (3).

Deniz, B. (2005). Anadolu Türk halı sanatının kaynakları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 1, s. 79-103.

Deniz, B. (2010). Tekstil ürünlerini saklamada kullanılan halı ve düz dokumalar. *Sanat Dergisi*, 3.

Diler, A. & Gallice, M. A. (2018). *Kilimin sembolleri*. İstanbul.

Er, B. & Hünerel, S. (2012). Bir iletişim aracı olarak el sanatları. *Dergi Park*, C1, 1, s. 169-177.

Er, B., & Sarıkaya, H. Z. (2012). Bir iletişim aracı olarak el sanatları. Batman Üniversitesi, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1, s. 169-177.

Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten günümüze Anadolu motifleri*. Ankara.

Erbek, M. (2006). *Çatalhöyük'ten bugüne Anadolu motifleri*. Ankara.

Erkan, T. (2010). Anadolu Selçuklu sanatındaki insan fıgürlerinin Uygurların mağara resimleri ve Gaznelilerin duvar resimleriyle konu ve biçim yönünden karşılaştırılması. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 3.

Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu mitolojisi*. İstanbul.

Hurriyet.com.tr, (2019). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yer Alan Sarıkamış Hangi İldedir? Https://Www.Hurriyet.Com.Tr/Gundem/Sarikamis-Hangi-İlimize-Baglidir-41201500, 16.04.2021.

Kars Yıllığı, (1999). *Cumhuriyetimizin 75. yılında Kars*. Kars Valiliği.

Megep, (2009). *El sanatları teknolojisi Kafkas halı desenleri*. Ankara.

Mert, O. (2011). Kars dokumaları üzerinde yer alan kültürel ve epigrafik öğeler. *Uluslararası Kaşgar'dan Endülüs'e Türk İslam Şehirleri Sempozyumları*, Gazi Kars Şehzergizi.

Minga, S. (2020). Yüz yüze sözlü görüşme, ev hanımı, Susuz-İncepınar Köyü.

Ortaç, H. S. (2010). Çankırı Kızılırmak ilçesi Kuzeykışla ve Güneykışla köyü kilim dokumaları. *Millî Folklor*, 86, s. 140-148.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*. Ankara.

Sert, F. N. & Susuz, M. (2018). Geleneksel Türk motif örnekleri ile Amerika yerlilerinin ayakkabı desenleri arasındaki benzerlikler. *Kalemişi Dergisi*, 11, s. 155-174.

Sinemoğlu, N. (1984). *Sanat tarihi – tarih öncesinden Bizans'a*. İstanbul.

Taşcı, F. (2020). Yüz yüze sözlü görüşme, ev hanımı, Arpaçay-Tomarlı.

Temel, F. (2020). Yüz yüze sözlü görüşme, usta dokuyucu, Kars-Merkez.
Temel, F. (2019-2021). Fotoğraf 1, 6, Kars-Merkez.
Turan, A. (2020). Kars yöresinde bulunan madalyonlu halıların tespiti. *Euro Asıa Congress On Scıentıfic Researches And Recent Trends-VII*, Baku Euro Asian University, Azerbaıjan, Book Of Full Texts, 1, s. 329-347.
Turan, A. (2017-2021). Fotoğraf 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24.
Turan, A. (2020). *Motif çizim*. Kars-Merkez.
Ural, S., Orat, J. A, Oran, N. A., Bingöl. A. & Tüysüz, C. (2011). *Kars tarihi*. Kars.
Yıldız, B. (2020). Yüz yüze sözlü görüşme, halı tüccarı, 2017-2021.
Yılmaz, A.H. (2015). Çanakkale yöresi el dokumalarında motifler (biçim, içerik, anlatım). *Kalemişi Dergisi*, 5, s. 147-167.
Yolculuk Terapisi (2020). Kars'ın Kimliği ve Tarihi. https://www.yolculukterapisi.com/karstarihi/.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.
Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.